

Alkoholkonsumtion och alkoholproblem ur ett genusperspektiv

- en bild av utvecklingen och nuläget.

Gunnel Hensing

Huvuddelen av forskningen om alkohol- och droger bedrivs fortfarande utan ett köns- eller genusperspektiv. Inom den forskning som har ett köns- eller genusperspektiv är det framförallt komplementär och paradigmatkritisk forskning som bedrivits. Genus i betydelsen socialt och kulturellt kön konstrueras på den symboliska nivån, den strukturella nivån och den individuella nivån och samtliga dessa nivåer har relevans för forskning om alkoholkonsumtion och alkoholproblem ur ett genusperspektiv. Ett sådant perspektiv är viktigt att utveckla på grund av könsskillnaderna i alkoholbruk, avsaknaden av teorier eller modeller som kan förklara skillnaderna men också dryckesmönster som konstruktion av genus. Alkoholens roll i den sociala interaktionen och konstruktionen av genus i familjeliv och uteliv behöver belysas. Det finns studier av behandling men det saknas i stort sett helt studier av prevention ur ett genusperspektiv. Mot bakgrund av den ökande konsumtionen bland både kvinnor och män är det väsentligt att alkoholforskning ur ett genusperspektiv utvecklas både avseende metoder och teorier.

Gunnel Hensing är universitetslektor och docent i socialmedicin. Hennes forskningsområden är sjukfrånvaro, psykisk ohälsa, alkohol och genus. Gunnel Hensing, Socialmedicinska avdelningen, Sahlgrenska akademien vid Göteborgs universitet, Box 453, 405 30 Göteborg. gunnel.hensing@socmed.gu.se

Inledning

”Vad blev det?” är en av de första frågorna nyblivna föräldrar får. Vad frågeställaren avser med frågan är så självklart att något förtydligande inte behövs. Ingen svarar ”Det blev en långsmal!” eller ”Det blev en med mycket hår!”. Denna oskyldiga fråga, eller snarare svaret på den, sorterar oss efter kön. När vi håller i och förhåller oss till ett spädbarn vill vi gärna veta dess kön även

om de flesta av oss på den medvetna och rationella nivån inte anser att vi särbehandlar spädbarn efter kön. Det finns emellertid inte någon kultur eller något samhälle där denna sortering efter kön är betydelslös. Det har tvärtom oerhört stora konsekvenser för resten av livet om en nyfödd tillhör sorten flicka eller sorten pojke. Majoriteten av de vuxna anser att det kön man sorterats till, eller till-

delats, också stämmer med den inre bilden av vilket kön man tillhör [1]. Alla är dock inte eniga med könssorteringen och lever ett liv som kvinna i en manlig kropp (eller som man i en kvinnlig kropp). Vidare är det i regel lätt att sortera den nyfödda efter kön, men en liten andel föds med könsorgan vars utseende inte motsvarar en typiskt kvinnlig eller manlig form. Den nyfödda tilldelas då ett kön [1].

Könssortering är alltså inte självklar och enkel i alla situationer, men trots detta ser vi vanligen på kön, i betydelsen biologiskt kön, som en mindre problematisk kategori än genus, som är den term vi använder för det "socialt och kulturellt skapade könet" [2]. Kön är en mer stabil kategori än genus. Den kroppsliga bas som konstituerar kvinna respektive man har varit sig lik genom århundraden och baseras på könets respektive roller i reproduktionen. Den biologiska kroppens yttre form påverkas emellertid av olika faktorer som inte har en biologisk grund [2]. Historisk tid, kostvanor, kosttillgång, mode, social klass, yrke, fritidsaktiviteter, idrottsutövning är exempel på sådana faktorer. Enligt vissa forskare är denna variation i den biologiska kroppens gestaltning så stor att det knappast är meningsfullt att tala om kön som en stabil kategori. Den mulliga dalkullan som Zorn målade har inte många likheter med 2000-talets fotomodeller. Fotbollsspelaren David Beckham representerar ett kroppsligt mansideal som inte har mycket likheter med det muskelmulliga ideal som Johnny Weissmuller representerade. Både mans- och kvinnokroppens gestaltning varierar alltså över tid, men det manliga idealet tycks inte variera i så oändligt många former som det kvinnliga. Män har också i mycket mindre utsträckning än kvinnor utsatts för kroppsdeformering som kinesisk fotsörning eller vår tids plastikoperationer.

Biologiskt kön är alltså en inte helt oproblematischer sorteringsgrund vars yttre former dessutom varierar över tid och på andra sätt. Biologiskt kön är också på många och intrikata sätt sammanvävt med det socialt och kulturellt skapade könet, med genus [1, 3]. Genus är föränderligt över tid - både historiskt och kronologiskt i enskilda människors liv. Oföränderligt är emellertid att genus sätter gränser för hur kvinnor och män kan leva sina liv och att för kvinnor är en del av dessa gränser baserade på kvinnors generella underordning. Det är alltid lättare att se hur genus formar livet för människor i andra kulturer än den egna. Ett exempel är Afghanistan. Tvånget att bära burka gäller sorten kvinnor och baseras på föreställningar om genus. Själva livet med burkan formar också genus genom att kvinnors liv och livserfarenheter begränsas på olika sätt. Genus konstrueras på andra sätt i vår kultur men vi lever i en genusordning, i ett könsmaktsystem, där kvinnor som grupp är underordnade män som grupp [4]. Denna genusordning är inte stabil och oföränderlig. Det pågår kontinuerligt utmaningar av genusordningens gränser och gränserna utmanas av både kvinnor och män.

Utvecklingen av ett genusperspektiv inom alkohol- och drogforskningen

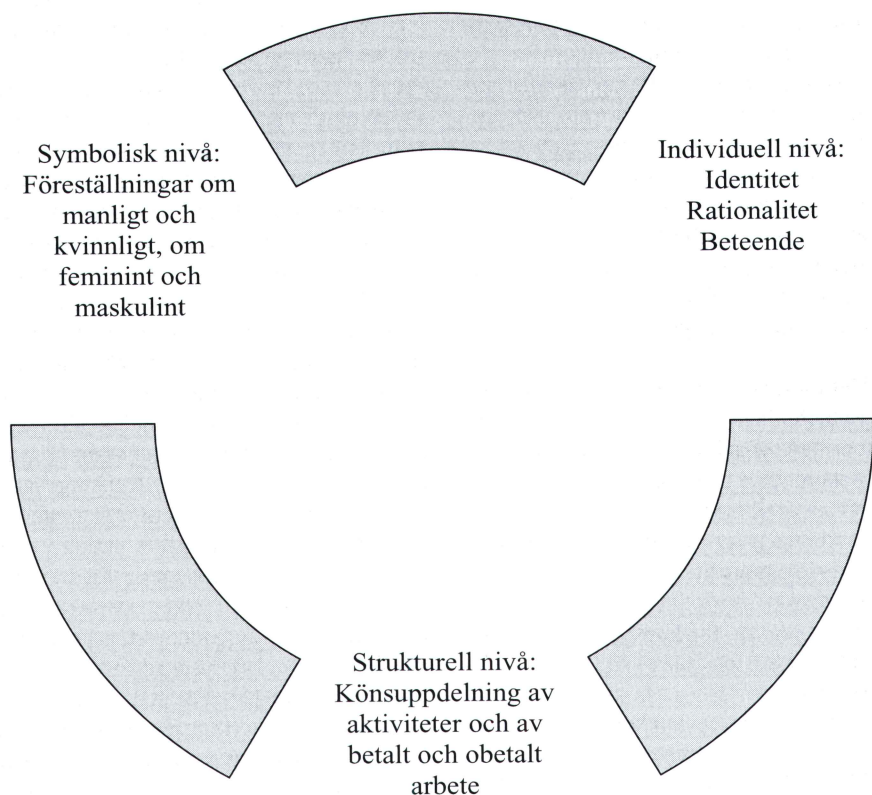
I likhet med mycket annan forskning var det under 1970-talet som forskare på ett mycket tydligare sätt och i större omfattning än tidigare lyfte fram kvinnors liv och erfarenhet i sin forskning kring alkohol. Utvecklingen mot ett genusperspektiv har skett på ett liknande inom alkoholforskningen som i annan forskning och har utvecklats efter följande schematiska steg:

1. Komplementär forskning - kvinnor inkluderas i studierna; data analyseras och presenteras könsuppdelat.
2. Paradigmkritisk forskning - teorier, modeller och metoder ifrågasätts och nya frågeställningar och metoder utvecklas utifrån ett kvinnoperspektiv.
3. Maktorienterad forskning - problematiserar kvinnors generella underordning och utvecklar frågeställningar och metoder för att öka kunskapen om alkoholens roll i könsmaktsystemet med syfte att också verka frigörande i kvinnors liv.
4. Mans- och maskulinitetsforskning - problematiserar mäns liv och erfarenheter utifrån ett genusperspektiv.
5. Queerforskning - utmanar heteronormativiteten och lyfter in homo-, bi- och transsexuellas liv och erfarenhet.

Huvuddelen av forskningen om alkohol bedrivs fortfarande utan ett köns- eller genusperspektiv. Inom forskningen som har ett köns- eller genusperspektiv är det framförallt komplementär och paradigmkritisk forskning som bedrivits. Inte minst saknas det studier som problematiserar alkoholkonsumtion och alkoholmissbruk i könsmaktsorienterad forskning. De olika stegen uppträder inte nödvändigtvis i en bestämd kronologisk ordning utan förekommer parallellt. Intressant att notera är att Spak [5] i ett tidigare nummer av *Socialmedicinsk tidskrift*, påpekat behovet av att i Sverige bedriva komplementär forskning om mäns alkoholkonsumtion och alkoholproblem med utgångspunkt i en brist på data om män de senaste 10-20 åren särskilt med avseende på forskning ur ett mans- och maskulinitetsperspektiv. Kristiansen [6] påpekar att ett vanligt tema i forskning om kvinnors missbruk har varit deras relationer till bar-

nen och för många missbrukande kvinnor har moderskapet varit en viktig drivkraft till förändring. Betydelsen för män av faderskap har däremot inte varit framträdande i forskningen om mäns vägar ut ur missbruk, men han finner i sin egen forskning att för samtliga män som var fäder var faderskapet en viktig drivkraft i förändringsprocessen. Kristiansens intressanta konstaterande är ett exempel på hur kulturella föreställningar om manlighet och maskulinitet kan leda till att vissa frågor aldrig ens ställs till en man i en forskningsintervju eller till att samme man väljer att inte berätta om vikten av att vara en god far som en drivkraft till förändring. Forskaren bär med sig sina egna föreställningar in i sin forskning, vilket visar vikten av att forskarna representerar olika samhällsgrupper avseende kön, klass, etnicitet, ålder och erfarenheter av andra slag. En heterogen sammansättning av forskargruppen är alltså viktigt inte bara avseende vetenskapliga discipliner utan också med avseende på olika livserfarenheter [7]. För tydlighetens skull kan det vara viktigt att påpeka att Kristiansens fynd naturligtvis också kan reflektera en förändring i inställningen till faderskap.

Genusteoretiker inom olika discipliner har beskrivit hur genusordningen verkar på flera nivåer [3, 4, 8]. Tankeramen i figuren nedan illustrerar hur genus konstrueras på den symboliska nivån, den strukturella nivån och den individuella nivån. Samtliga dessa nivåer har relevans för forskning om alkoholkonsumtion och alkoholproblem ur ett genusperspektiv.

Figur 1 Alkoholkonsumtion och alkoholproblem ur ett genusperspektiv - en tankeram

På den symboliska nivån är det alldeles uppenbart hur föreställningar om kvinnligt och manligt, maskulint och feminint, på en rad sätt är involverade i konsumtionsmönster. Eriksen [9] visar i intressant analys av den danska nykterhetsrörelsen hur förändringar i genusordningen reflekterades i nedsättande beskrivningar av kvinnor som drack alkohol offentligt. Kvinnor som drack offentligt bidrog emellertid till att genusordningens gränser förändrades och så småningom led-

de till en större frihet för kvinnors beteende i det offentliga rummet. Enskilda kvinnors beteende finns på den individuella nivån i tankeramen i figur 1. Målet att med sitt beteende förändra genusordningens gränser kan vara mer eller mindre medvetet. Kvinnorörelsen har ofta haft medvetna, offentliga överskridanden av genusordningens gränser som en förändringsstrategi. Kvinnor (och män) som överträder gränser tar emellertid stora risker. Ryktesspridning, ekonomiska

och juridiska konsekvenser och i många fall också hot om våld och våld är exempel på negativa följder. Den strukturella nivån har stor betydelse för individuella kvinnors val t.ex. genom möjligheten att klara sig ekonomiskt på eget arbete eller tillgången till tid i relation till det obetalda arbetet.

De amerikanska forskarna Sharon och Richard Wilsnack [10] tar i sin bok "Gender and alcohol" upp fem skäl för varför det är väsentligt att utveckla ett genusperspektiv inom alkoholforskningen:

1. Det finns stora skillnader mellan könen i alkoholbruk och de är förhållandevis stabila i olika kulturer och över tid.
2. Alkoholbruk (mönster och mängd) är en del av konstruktionen av genus. Kulturella variationer i synen på män och kvinnor avspeglas också i kulturella skillnader i alkoholbruk.
3. Det saknas fortfarande en teori eller variabeluppsättning, som kan förklara skillnaderna.
4. Genusskillnader i alkoholbruk reflekterar andra beteendesskillnader mellan könen. Om vi kan förstå/förklara skillnaderna i alkoholbruk, kan vi lära oss mer om hur genus konstrueras och hur förändringar av genusföreställningar kan underlättas och/eller försvåras.
5. Genusskillnader i prevention/behandling. Kvinnors problem negligeras - mannen är norm för dryckesmönster, förekomst av problem och behandlingsinsatser.

Dryckesmönster är en genussymbol enligt de amerikanska forskarna. Biologi kan förklara en del av könsskillnaderna, men inte de kulturella variationerna i mängden av alkohol som konsumeras d.v.s. gapet mellan könen i konsumtionsnivåer ur ett

internationellt perspektiv. Det manliga alkoholdrickandet uppmuntras kulturellt medan det kvinnliga begränsas kulturellt [10, 11]. I amerikanska studier har man funnit att mäns alkoholkonsumtion fyller olika funktioner som att undgå andras kontroll, utjämna eller ignorera sociala skillnader, få socialt stöd, skapa starka sociala band sinsemellan eller visa sin överlägsenhet över kvinnor. Alkoholkonsumtion fungerar också som initiationsriter eller manlighetstest [10]. Enligt Room [12] ger manlig alkoholkonsumtion också män en möjlighet att vara i enkönade manliga miljöer (sprit istället för sex). Det manliga drickandet kan alltså fylla en funktion i att stärka genusordningens principer och gränser. Det kvinnliga drickandet vidhäftas däremot med associationer som att det har en negativ effekt på kvinnors beteende d.v.s. det finns en mer negativ bild av berusade kvinnor än av berusade män. Kvinnors drickande vidhäftas också med en minskad social kontroll av sexualitet. Berusning antas göra kvinnor mindre hämmade och därmed också mer sårbara. Berusade kvinnor lever farligt och om de utsätts för brott under berusning riskerar de att under en eventuell rättegång få uppleva hur deras berusning läggs dem till last och minskar gärningsmannens skuld. Ytterligare en föreställning om kvinnors drickande är att den hotar den sociala ordningen genom en sämre anpassning till en traditionell kvinnoroll i familj och i offentlighet. Slutligen associeras kvinnors drickande till "själmedicinering" eller tröst, vilket är den mest accepterade formen av kvinnligt drickande. Den utförs också oftast i enskildhet och i hemmet. Det finns en viss tolerans för den här typen av kvinnligt drickande och problemen ignoreras ofta både av den som dricker och av hennes omgivning. När problemen blir mer omfattande är omgivningens, och kvinnans

egna, fördömanden ofta hårda - i synnerhet om kvinnan är mamma [6].

Alkoholens roll i det sociala livet

Alkohol har en betydande roll i det sociala livet både i mindre, informella situationer, i utelivet och i mer offentliga sammanhang. Andra droger är vanliga särskilt bland ungdomar som en del av utelivet inte minst olika s.k. "partydroger". Room [12] konstaterar:

"Because gender roles and interactions are so often steeped in drinking and drug use, such studies can teach us something more general about the interaction of social forces and norms with mundane and private behavior. But the studies also offer the promise of finding ways forward in the practical task of reducing harm associated with alcohol and drug use."
(Room, 1996, sid 237)

Room [12] lyfter också fram betydelsen av alkohol som "ice-breaker" i nya sociala och sexuella kontakter. Han pekar på att föräldraskap leder till minskat drickande framförallt bland kvinnor och på att skilsmässor utgör en riskfaktor för ökat drickande - åtminstone bland män. Wilsnack och Wilsnack [13] fann att kvinnor minskade sin alkoholkonsumtion efter separationer i synnerhet om mannen varit högkonsument. Alkoholens roll i våldsutövning är omtvistad bland annat för att manlig berusning ofta använts som förmildrande omständighet när män slagit den kvinna han lever med eller sina barn. Till skillnad från berusning hos kvinnliga offer, som skuldbelastas, kan alltså berusning hos manliga gärningsmän avlasta honom skuld. Room [12] lyfter också fram att kvinnors kanske största alkoholproblem är mäns drickande:

"In the traditional pattern, women have a double burden of control concerning drinking: They are supposed to control not only their own drinking, but also their man's."

(Room, 1996, sid 235)

Forskningsområde under utveckling

Alkoholforskning behandlar komplexa samband med multifaktoriella orsaker såsom biologi, kultur, sociala aspekter, personlighet, ekonomi. Makarna Wilsnack [10] påpekar att det knappast finns några enkla, linjära modeller som kan förklara utvecklingen av missbruk utan vi arbetar snarare med fenomen som bäst kan förklaras av icke-linjära interaktioner mellan flera orsaksfaktorer. Alkoholkonsumtionen ökar bland både kvinnor och män i Sverige, vilket kommer att leda till att fler individer utvecklar beroende och missbruk. Det är mycket viktigt att utveckla bra behandlingsformer som är anpassade till både kvinnors och mäns erfarenheter, behov och livsvillkor [6]. Lika viktigt är emellertid att utveckla preventiva strategier. Preventionsforskning ur ett genusperspektiv förekommer knappast. Inom preventionsforskningen saknas komplementär forskning, paradigmatkritisk forskning, forskning med ett könsmaktsperspektiv, mans- och maskulinitetsforskning och queerforskning. I den nyligen utgivna rapporten "Den svenska supen" framgår det t.ex. inte tydligt om de resultat som presenteras av framgångsrik prevention gäller både kvinnor och män [14]. Nilsson [15] fann i en kvalitativ studie av tonårspojkars syn på träning att homosociala strukturer var betydelsefulla drivkrafter för att träna sig till en muskulös kropp. Förställningar om genus vare sig de är implicita eller explicita påverkar vad vi ser och hur vi

handlar. Inom alkohol- och drogområdet är det uppenbart att en utveckling av forskning med ett genusperspektiv är nödvändig. Det öppnar nya perspektiv och ger nya insikter.

Referenser:

1. Fausto-Sterling A. Sexing the body -gender politics and the construction of sexuality. 2000, New York: Basic Books.
2. Fausto Sterling, A. Myths of Gender. Biological Theories of Women and Men. 1992, New York: Basic Books.
3. Moi T. What is a woman?: and other essays. 1999, Oxford: Oxford University Press.
4. Walby S. Theorising Patriarchy. 1990, Oxford: Blackwell Publishers.
5. Spak F. Alkoholforskning - kvinnor och alkohol. Könforskning inom alkoholfältet. Socialmedicinsk tidskrift, 1997; 4: s. 197-198.
6. Leissner T och Hedin U.-C, red. Könsperspektiv på missbruk. 2002, Bokförlaget Bjurner och Bruno AB: Stockholm.
7. Widerberg K. Kunskapens kön. 1995, Stockholm: Norstedts.
8. Harding, S. The science question in feminism. 1986, Milton Keynes Open University.
9. Eriksen S. Alcohol as a Gender Symbol. Scandinavian Journal of History, 1999; 24: s. 45-73.
10. Wilsnack R och Wilsnack S. Gender and Alcohol - Individual and Social Perspectives. 1997, New Brunswick: Alcohol Research documentations, Inc.
11. Helmersson Bergmark K. Kvinnor och alkohol - Om genus, förändring och modernitet i den svenska alkoholkulturen ur Könsperspektiv på missbruk, Leissner T och Heding U.-C, red. 2002, Bjurner och Bruno AB: Stockholm. s. 28-44.
12. Room R. Gender Roles and Interactions in Drinking and Drug Use. Journal of Substance Abuse, 1996; 8 (2): s. 227-39.
13. Wilsnack SC och Wilsnack R. Epidemiology of Women's Drinking. Journal of Substance Abuse, 1991; 3: s. 133-157.
14. Andréasson S, red. Den svenska supen i det nya Europa. Nya villkor för alkoholprevention: en kunskapsöversikt. 2002, Statens Folkhälsoinstitut. Distribution Förlagshuset Gothia: Växjö.
15. Nilsson S. Misuse of anabolic steroids in youth: Trends, attitudes and evaluation of an intervention programme. Socialmedicinska avdelningen, 2003, Göteborgs universitet: Göteborg.